

2. Նալչաջյան Ա., Էթնիկական հոգեբանություն, Երևան, «Զանգակ-97»: 2001թ. 544էջ
3. Липпман У. Общественное мнение /Пер. с англ. Т.В. Барчунова. Под ред. К.А. Левинсон, К.В. Петренко.- М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. — 384 с.
4. Методика диагностики социально-психологических установок личности в мотивационно-потребностной сфере О.Ф. Потемкиной // Практическая психодиагностика: Методики и тесты: Учебное пособие / Ред. и сост. Райгородский Д.Я. – Самара, 2001-641-648.
5. Узнաձե Ժ. Ն. Психология установки . — СПб.: Питер, 2001.- 416 с.
6. Newstone M. Giles H. Social group and social stereotypes in intergroup communication: a Rev. and model of intergroup communication breakdown//Intergroup communication/Ed. By W.B. Gudykunst. Edward Arnold Limited, 1986. P. 10-26

ЖОЗЕФИНА ЕСАЯН

Национальная Академия наук РА,
Международный научно-образовательный центр, аспирантка кафедры психологии

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ УРОВНЕМ СТЕРЕОТИПНОСТИ ЛИЧНОСТИ И СОЦИАЛЬНЫМИ УСТАНОВКАМИ

Исследование выполнено при финансовой поддержке Государственного комитета по науке МОН РА в рамках научного проекта № «16А-5а08»

В статье представлены экспериментальные данные по изучению социальных стереотипов и установок. В частности, были изучены взаимосвязи между социальными стереотипами и установками. Проблемы социальных стереотипов и установок были представлены в рамках философии, социологии, экономики, психологии.

ZHOZEFINA YESAYAN

International Scientific-Educational Center of NAS RA, Department of Psychology,
PhD student

INTERACTION BETWEEN THE LEVEL OF STEREOTYPITY OF THE PERSON AND SOCIAL ATTITUDES

This work was supported by the RA MES State Committee of Science within the framework of the project № '16A-5a08'.

The article presents experimental data on the study of social stereotypes and attitudes, particularly, the relationship between social stereotypes and attitudes were studied. The problems of social stereotypes and attitudes were presented within the framework of philosophy, sociology, economics and psychology.

ԶԱՐՈՒՀԻ ՇԱՀԻՆՅԱՆ

Խ. Արովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի
հոգեբանության տեսության և պատմության ամբիոնի ասիստենտ,
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու

ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈԽԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈԳԵԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ

Փոփոխվող հասարակության պայմաններում անձնավորության առջև սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիայի խնդիր է դրվում: Ակտիվ գործունեու-

թյուն ծավալելու նպատակով անհրաժեշտ է դառնում կանխատեսել մոտ կամ հեռու ապագան, կարգավորել հակասությունները և սոցիալական նորմերին համապատասխան վարքագիծ մշակել: Այդ պայմաններում առավել կարևոր նշանակություն է ստանում ինքնակառավարման հիմնախնդիրը:

Անձնավորության վարքի և գործունեության կարգավորման մեխանիզմների ձևավորումը սկսվում է մարդու կենսագործունեության ընթացքում վաղ տարիներից սկսած և շարունակվում է մարդու ամբողջ կյանքի ընթացքում: Հույզերի, անձնային հատկությունների, պահանջմունքների, նպատակների, դիրքորոշումների, արժեհամակարգի, իդեալների ձևավորման և դրանց կարգավորիչ գործառնությունների ընդլայնմանը զուգընթաց ինքնակառավարման համակարգը կատարելագործվում է, կառուցվածքը՝ բարդանում:

Ինքնակառավարումը ինտեգրացված գործընթաց է, որը ենթադրում է անձի իմացական, հուզականային ոլորտների և անձնային հատկությունների, կառույցների համադրական գործունեություն:

Գիտական գրականության մեջ ինքնակառավարման հիմնախնդիրն ուսումնասիրված է տարբեր տեսանկյուններից, սակայն նրա առանձին բաղադրամասերի, անձնային հատկությունների և անձնային կառույցների համակարգային ուսումնասիրությունը հնարավորություն կտա բացահայտել նրա առանձին բաղադրամասերի համահարաբերակցությունը և նրանցից յուրաքանչյուրի գործառնությո՝ ինքնակառավարման ընդհանուր գործընթացում:

Ինքնակառավարումը կարևորվում է, հատկապես, մարդու գործունեության լարվածության իրավիճակներում, երբ նա կանգնած է մի կողմից սեփական հուզական ոլորտի կարգավորման, մյուս կողմից՝ գործունեության ողջ ընթացքի վերահսկման և կառավարման խնդիրների առջև:

Այս պայմաններում առանձնակի նշանակություն է ստանում մի կողմից՝ ինքնակառավարման մեխանիզմների, մյուս կողմից՝ անձնային հատկությունների ուսումնասիրությունը և հոգեկան տարբեր վիճակներում դրանց համահարաբերակցման օրինաչափությունների բացահայտումը:

Այդ իսկ պատճառով հետաքրքիր էր ուսումնասիրել ինքնակառավարման առանձին բաղադրամասերի և անձնային հատկությունների համահարաբերակցության առանձնահատկությունները՝ հոգեկան տարբեր վիճակներում:

Մեր ուսումնասիրության նպատակն է եղել բացահայտել ինքնակառավարման բաղադրամասերի և անձնային հատկությունների համահարաբերակցային առանձնահատկությունները հարաբերական հանգստի և քննական լարվածության պայմաններում:

Ենթադրվում է, որ ինքնակառավարման բաղադրամասերը սերտ կապված են անձնային հատկությունների հետ և քննական լարվածության պայմաններում մասնակի փոփոխություններ են կրում: Հոգեկան լարվածության պայմաններում ինքնակառավարման տարբեր բաղադրամասերի արդյունավետությունը պայմանավորվում է որոշակի անձնային հատկություններով:

Հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրվել են ՀՊՄՀ-ի Հոգեբանության և սոցիալական մանկավարժության ֆակուլտետի I և II կուրսի 109 ուսանող: Հետազոտական աշխատանքները կազմակերպվել են երկու փուլով՝ գիտա-

փորձեր հարաբերական հանգստի պայմաններում և քննական լարվածության պայմաններում:

Ինքնակառավարման բաղադրամասերը ուսումնասիրելու նպատակով օգտագործել ենք “Ինքնակառավարման ընդունակություն” մեթոդիկան (մշակված Մ. Ն. Պեյսախովի) [3, էջ 339-347] և Անձնավորության ուսումնասիրության ստանդարտացված բազմագործոն մեթոդիկան /MMPI/ [2] :

Այս փուլում կատարվել են ինքնակառավարման բաղադրամասերի ու անձնային հատկությունների հետազոտությունները հարաբերական հանգստի պայմաններում:

Ինքնակառավարման բաղադրամասերի և անձնային հատկությունների փորձարարական արդյունքների համահարաբերակցային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ բացասական կապ է գրանցվել ինքնակառավարման բաղադրամասի՝ հակասությունների վերլուծության $p < 0,05$ և հուզական անկայունության ($r = -0,191$), տագնապայնության ($r = -0,190$), ռիզիկոսության ($r = -0,189$) և $p < 0,01$ իմպուլսիվության ($r = -0,251$), միջև: Հակասությունների վերլուծության բաղադրամասի և իմպուլսիվության միջև բացասական կապը բացատրվում է այս տիպին բնորոշ վարքային, իմացական հատկություններով, վայրկենական մղումներով գործելու, հաճախ նրանց արարքները առաջ են ընկնում դատողություններից և գործողությունները կարգավորող իմացական գործընթացներից: Հակասությունների վերլուծության և ռիզիկոսության հետ բացասական կապը կարելի է բացատրել այս տիպին բնորոշ անսպասելի իրավիճակներում նրա անբավարար ճկունության, նպատակների անորոշությամբ, ինչը հանգեցնում է նրան, որ նա չի հասցնում մտածել, վերլուծել: Տագնապային մարդիկ նույնպես հակասություններ վերլուծելու ընդունակ չեն, քանի որ նրանց հատուկ է բարձր զգայունակությունը, անհանգստությունը, անվստահությունը, ուշադրության անկայունությունը: Դրական ամուր կապ է ստեղծվել $p < 0,01$ ինքնակառավարման բաղադրամասի հակասությունների վերլուծության և անհատականության միջև ($r = 0,251$), ինչը կարող ենք բացատրել այս տիպին բնորոշ վերացական-վերլուծական մտածողությամբ, միմյանիմա ինֆորմացիայի հիման վրա վերստեղծման ընդունակությամբ: $P < 0,05$ ճշտության դրական կապեր են բացահայտվել հակասությունների վերլուծության բաղադրամասի, լավատեսության և ակտիվության ($r = 0,190$), սոցիալական ինտրովերսիայի ($r = 0,191$) միջև: Ինքնակառավարման հակասությունների վերլուծության բաղադրամասի և սոցիալական ինտրովերսիայի միջև անմիջական կապ կա, քանի որ այս տիպի մարդկանց հետաքրքությունները ուղղված են ներքին ապրումների աշխարհ, նրանք ունեն վերլուծական մտածողություն: $P < 0,05$ հավաստիության բացասական կապ է ստեղծվել ինքնակառավարման կանխատեսման բաղադրամասի և հուզական անկայունության ($r = -0,191$), իմպուլսիվության ($r = -0,189$), տագնապայնության ($r = -0,192$) միջև: Կանխատեսման և հոռետեսության հետ բացասական կապը, մեր կարծիքով, պայմանավորված է նրանով, որ անձնային այս հատկությունն ունեցող մարդկանց մոտ առաջատար մոտիվացիոն ուղղվածությունն է անհաջողությունից խուսափելը: $p < 0,01$ ճշտության դրական կապեր են հաստատվել կան-

խատեսման և անհատականության ($r=0,254$), լավատեսության և ակտիվության ($r=0,250$) և ըստ $p\leq 0,05$ ճշտության՝ սոցիալական ինտրովերսիայի ($r=0,192$) հետ: Կանխատեսման և անհատականության հետ դրական կապը վկայում է այն մասին, որ այս տիպը ունի վերլուծական մտածողություն, ինչը նպաստում է մինիմալ ինֆորմացիայի հիման վրա նպատակի պատկերի ստեղծմանը: Լավատեսության սանդղակը դրական կապով կապվել է կանխատեսման բաղադրամասի հետ, քանի որ այս տիպի մարդկանց մոտ գերակշռում է շրջապատող աշխարհի ուրախ ընկալումը, վստահությունը ապագայի նկատմամբ, սեփական երջանկության համոզվածությունը: Կանխատեսման և սոցիալական ինտրովերսիայի հետ դրական կապը պայմանավորված է այս տիպի վերլուծական մտածողության հետ: $P\leq 0,05$ հավաստիության բացասական կապ է ստեղծվել ինքնակառավարման նպատակադրման բաղադրամասի և հուզական անկայունության ($r = -0,190$), իմպուլսիվության ($r = -0,191$), տագնապայնության ($r = -0,190$) միջև: Դրական $p\leq 0,01$ սերտ կապեր են բացահայտվել նաև պլանավորման և լավատեսության ($r=0,251$) միջև: Պլանավորման և սոցիալական ինտրովերսիայի միջև գրանցվել է $p\leq 0,05$, երբ $r=0,194$ կապ: Ինքնակառավարման պլանավորման բաղադրամասի դրական կապը լավատեսության հետ պայմանավորված է վերջինիս ակտիվության բարձր մակարդակով, դրական ինքնագնահատականի, ապագայի նկատմամբ վստահությամբ: Պլանավորման և սոցիալական ինտրովերսիայի հետ, դրական կապը պայմանավորվում նրանով, որ ինտրովերտները վերլուծող են, պլանավորող, սթրեսի նկատմամբ դիմացկուն:

Անձնային հատկությունների համահարաբերակցային վերլուծության ընթացքում բացասական $p\leq 0,01$ ճշտության կապեր գրանցվեցին ինքնակառավարման հաջողության գնահատման չափանիշների, ներոտիկ գերվերահսկողության ($r = -0,250$) միջև: $P\leq 0,05$ ճշտության բացասական կապեր են գրանցվել հուզական անկայունության ($r = -0,189$), իմպուլսիվության ($r = -0,193$) տագնապայնության հետ ($r = -0,193$): Հաջողության գնահատման չափանիշների հետ բացասական կապերը ներոտիկ գերվերահսկողության սանդղակի հետ կարելի է բացատրել նրանով, որ նրանց մոտ հիմնական խնդիրը ինքնաբերականության ճնշումն է, ակտիվ ինքնաիրացման զսպումը, անտարբերությունը որոշումներ ընդունելու մեջ, որը զուգակցվում է լուրջ պատասխանատվությունից խուսափելու միտման հետ, քանի որ կարող է չհաղթահարել այն: Հոռետեսության և հաջողության գնահատման չափանիշների միջև բացասական կապը կարելի է բացատրել այս տիպի հոռետես հատկությամբ անհաջողությունից խուսափելու ուղղվածության շարժառիթավորվածությամբ, ինքնաիրացումից հրաժարումն է ինքնապաշտպանված լինելու նկատառումով: Ինքնակառավարման հաջողության գնահատման չափանիշների բաղադրամասի բացասական կապը հուզական անկայունության, տագնապայնության հետ կարելի է բացատրել նրանով, որ այս տիպը տագնապային է, անվստահ, նրա հոգեկանը աններդաշնակ է, ինքնակառավարման խնդիրներ ունի: Դրական կապ է ստեղծվել ինքնակառավարման հաջողության գնահատման չափանիշների բաղադրամասի լավատեսության և ակտիվության միջև ($r=0,187$): Հա-

վաստիության $p \leq 0,01$ մակարդակի դրական կապ է ստեղծվել որակի գնահատման չափանիշների և անհատականության միջև, երբ $r = 0,249$: Հաջողության գնահատման չափանիշների բաղադրամասի լավատեսության և ակտիվության և անհատականության հետ պայմանավորված է նրանով, որ նրանք ունեն հաջողության մոտիվացիայի բարձր մակարդակ, շարժողական ակտիվություն, կենսասիրության բարձր մակարդակ: Անհատականության /Ես-ի արտահայտվածություն/ հետ դրական կապը բացատրվում է նրանով, որ նրանք էլ ակտիվ են, այս անձինք ունեն վերլուծական մտածողություն, հայացքների և մղումների յուրատիպություն: Ինքնակառավարման որոշման ընդունման բաղադրամասի հետ $p \leq 0,05$ հավաստիության բացասական կապեր են ստեղծվել ներոտիկ գերվերահսկողության ($r = -0,191$), հուզական անկայունության ($r = -0,194$), իմպուլսիվության ($r = -0,189$), տագնապայնության ($r = -0,189$) միջև: Որոշման ընդունման բաղադրամասի բացասական կապը ներոտիկ գերվերահսկողության հետ կարելի է բացատրել, որ ներոտիկ անձինք ունեն դժվար են որոշումներ ընդունում, պատասխանատվությունից խուսափում են, նրանց մոտ լարվածությունը վերածվում է հիվանդագին հակազդման: Հուզական անկայունության, իմպուլսիվության անձնային հատկությամբ մարդկանց բնորոշ է հույզերի անկայունություն, անկայուն ինքնագնահատական: Որոշման ընդունման և տագնապայնության հետ բացասական կապը ակնհայտ է, քանի որ այս տիպին բնորոշ է բարձր զգայունակություն, հոգեկան աններդաշնակություն, անվճռականություն, անվստահություն: $P \leq 0,01$ ուժեղ բացասական կապ է ստեղծվել որոշման ընդունման և տագնապայնության միջև, երբ $r = -0,189$, միջև և $p \leq 0,05$ ճշտության^a որոշման ընդունման և անհատականության ($r = 0,190$), լավատեսության և ակտիվության ($r = 0,191$) միջև: Ինքնակառավարման^a որոշման ընդունման բաղադրամասը դրական կապով կապվել է լավատեսության և ակտիվության և անհատականության հետ, ինչը պայմանավորված է նրանով, որ օպտիմիստները լավատես են, ինքնավստահ, ակտիվ, ունեն հաջողության հասնելու բարձր մոտիվացիա: Անհատականության հետ դրական կապը կարելի է բացատրել նրանով, որ այս տիպը ունի վերացական-վերլուծական մտածողություն և այս տիպի մարդկանց հատուկ է որոշումներ ընդունելու ժամանակ սուբյեկտիվ ընտրության ազատության պահանջմունքը: Ինքնակառավարման ինքնավերահսկման բաղադրամասի հետ $p \leq 0,05$ հավաստիության բացասական կապեր են ստեղծվել ներոտիկ գերվերահսկողության ($r = -0,189$), հուզական անկայունության ($r = -0,191$), իմպուլսիվության ($r = -0,189$), տագնապայնության ($r = -0,188$) միջև: Ուժեղ կապեր են հաստատվել $p \leq 0,01$ ինքնավերահսկման և անհատականության ($r = 0,251$) և սոցիալական ինտրովերսիայի ($r = 0,254$) միջև: Լավատեսության և ակտիվության միջև $p \leq 0,05$ գրանցվել է դրական կապ $r = 0,193$ միջև: Ինքնակառավարման շտկման բաղադրամասի հետ $p \leq 0,05$ հավաստիության բացասական կապեր են ստեղծվել հուզական անկայունության ($r = -0,193$), իմպուլսիվության ($r = -0,192$), տագնապայնության ($r = -0,187$) միջև: Ինքնավերահսկման, շտկման կապը հուզական անկայունության, տագնապայնության, իմպուլսիվության հետ բացասական կապերը ակնհայտ են, քանի որ այս տի-

պի մարդկանց բնորոշ է բարձր զգայունակությունը, հոգեկան աններդաշնակությունը, անվճռականությունը, անվստահությունը: Ինքնակառավարման շտկման բաղադրամասը $p \leq 0,01$ դրական կապով կապված է անձնային հատկությունների՝ անհատականության ($r = 0,254$) և սոցիալական իտրովերսիայի ($r = 0,252$), ըստ $p \leq 0,05$ ճշտության^a լավատեսության և ակտիվության ($r = 0,189$) միջև: Ինքնակառավարման ինքնավերահսկման և շտկման բաղադրամասերը դրական կապով կապված են հաստատել անհատականության հետ, ինչը վկայում է այն մասին, որ նրանք ունեն վերլուծական մտածողություն, հակվածություն դատողությունների նկատմամբ գերակշռում է զգացմունքների և ակտիվության նկատմամբ: Լավատեսության և ակտիվության հետ կապը պայմանավորված է անձնավորության այս տիպի ակտիվությամբ, բարձր տրամադրությամբ, ինքնավստահությամբ, դրական ինքնագնահատականով, այս տիպի մարդիկ հուզական բռնկումները հեշտությամբ են հաղթահարում: Ինքնավերահսկման և շտկման կապը սոցիալական ինտրովերսիայի հետ բացատրվում է նրանով, որ ինտրովերտների միտքը ճկուն է ոչ թե արագության հաշվին, այլ խորը և մանրակրկիտ վերլուծելու հաշվին:

Փորձարարական մասի այս փուլում կատարվել են ինքնակառավարման բաղադրամասերի ու անձնային հատկությունների հետազոտությունները քննական լարվածության պայմաններում, որին մասնկացել են ՀՊՄՀ-ի Հոգեբանության և սոց. մանկավարժության ֆակուլտետի երրորդ և չորրորդ կուրսի թվով 109 փորձարկվող:

Ինքնակառավարման և անձնային հատկությունների տվյալների համահարաբերակցային վերլուծության արդյունքում պարզվել է, որ $p \leq 0,01$ հավաստիության բացասական կապեր են հաստատվել ինքնակառավարման և իմպուլսիվության ($r = -0,254$), տազնապայնության ($r = -0,251$), ռիզիդության ($r = -0,253$) միջև: $P \leq 0,05$ հավաստիության բացասական կապ է հաստատվել ինքնակառավարման հակասությունների վերլուծության բաղադրամասի, հուզական անկայունության ($r = -0,192$) միջև: Դա կարելի է բացատրել նրանով, որ այս անձնային հատկություն ունեցող մարդկանց մտածողությունը և ռացիոնալությունը զուգակցվում են անսպասելի իրավիճակներում նրա անբավարար ճկունության և այլ գործունեության փոխանցելու դժվարությունների հետ: Ռիզիդությունը բնութագրվում է որպես իրավիճակին համապատասխան վարքը փոփոխելու, սեփական գործողությունների ծրագիրը իրավիճակին արագ կերպով համապատասխանելու անկարողություն և բնական է, որ նման իրավիճակում հակասությունների վերլուծությունը դժվարությամբ կկատարվի:

$P \leq 0,05$ ճշտության դրական կապ է բացահայտվել անհատականության ($r = 0,193$) և լավատեսության և ակտիվության միջև ($r = 0,190$): Հակասությունների վերլուծության և անհատականության սանդղակի հետ դրական կապը վկայում է այն մասին, որ այս տիպի մարդկանց բնորոշ է մտածողության վերացական, վերլուծական մտածողությունը: Հակասությունների վերլուծության և լավատեսության ու ակտիվության միջև դրական կապը կարելի է բացատրել նրանով, որ անձնային այս հատկությունն ունեցող մարդկանց մոտ միշտ գերիշխում է բարձր տրամադրությունը, ակտիվությունը, հաջողության

շարժառիթավորման բարձր մակարդակը, սթրեսի ժամանակ ավելի է ուժեղանում ակտիվությունը:

Կանխատեսման բաղադրամասը $p \leq 0,05$ հավաստիության բացասական կապով կապվել է հոռետեսության ($r = -0,189$) և ռիզիկոյության ($r = -0,190$) հետ:

Ինքնակառավարման կանխատեսման բաղադրամասի և հոռետեսության, ռիզիկոյության հետ բացասական կապը ակնհայտ է, քանի որ հոռետեսների մոտ լարվածության պայմաններում շրջափակվում է նրանց ակտիվությունը, հոգեբանական ինքնաիրացումից հրաժարումը պաշտպանական մեխանիզմ է դառնում: Ռիզիկոյության հետ բացասական կապը պայմանավորված է նյարդային գործընթացների ոչ շարժունությամբ:

Հոգեբանության մեջ ռիզիկոյությունը դիտարկվում է որպես անհատական հոգեբանական առանձնահատկություն և բնորոշվում է որպես իրավիճակի պահանջներին համապատասխան գործունեության պլանը, վարքը փոխելու անկարողություն, անընդունակություն [1]: Ռիզիկո մարդը չի կարողանում փոխել վարքը, հարմարեցնել իրավիճակին, առաջին իսկ ռեակցիան է տալիս, իսկ ճկուն մարդու մոտ հակազդումը լինում է խնդիրը ինտելեկտի միջոցով կարգավորվելուց հետո միայն:

Մեր ուսումնասիրության արդյունքների համահարաբերակցային վերլուծության արդյունքում $p \leq 0,05$ հավաստիության դրական կապեր են բացահայտվել նաև ինքնակառավարման կանխատեսման բաղադրամասի և անհատականության ($r = 0,190$), լավատեսության և ակտիվության միջև ($r = 0,193$):

Նպատակադրման ցուցանիշը՝ $p \leq 0,01$ նշանակությամբ կապվել է անհատականության հետ ($r = 0,253$), լավատեսության և ակտիվության ($r = 0,191$) և սոցիալական ինտրովերսիայի հետ ($r = 0,194$), կապերն արտահայտվել են $p \leq 0,05$ մակարդակում:

Ինքնակառավարման՝ նպատակադրման, կանխատեսման բաղադրամասերի, և անհատականության դրական կապվածությունը պետք է բացատրել նրանով, որ այս տիպի մոտ գերիշխում է վերլուծական մտածողությունը: Լավատեսության և ակտիվության հետ դրական կապը պայմանավորված է ինդիվիդուալիստի՝ ակտիվությամբ, ինքնավստահությամբ, հաջողության մոտիվացիայի բարձր մակարդակով, ապագայի նկատմամբ վստահությամբ, ինչը թույլ է տալիս նրան կանխատեսել, նպատակներ դնել: Նպատակադրման և սոցիալական ինտրովերսիայի հետ դրական կապը կարելի է բացատրել նրանով, որ այս տիպին բնորոշ է ակտիվության ցածր դրսևորում, նրանց միտքը ճկուն է ոչ թե արագության, այլ երկար և խորը վերլուծելու շնորհիվ: Պլանավորումը $p \leq 0,01$ ճշտությամբ բացասական կապով կապվել է ներոտիկ գերվերահսկողության ($r = -0,250$), դրական կապով՝ անհատականության հետ ($r = 0,251$): Պլանավորման և ներոտիկ վերահսկողության բացասական կապը կարելի է բացատրել նրանով, որ հոգեկան լարվածության պայմաններում ներոտիկների մոտ հուզական լարվածությունը վերածվում է հիվանդագին հակազդման, ինչը թուլացնում է ինքնակառավարման մեջ պլանավորման գործընթացը: $P \leq 0,05$ հավաստիության դրական կապեր են բացահայտվել նաև ինքնակառավարման^a պլանավորման և լավատեսության և ակտիվության

($r=0,188$) և սոցիալական ինտրովերսիայի միջև ($r=0,190$): Ինքնակառավարման պլանավորման բաղադրամասի և լավատեսության ու ակտիվության հետ դրական կապը ակնհայտ է, քանի որ եթե մարդը ակտիվ է, ինքնավստահ, հաջողության նկատմամբ դրական տրամադրվածություն ունի, ապա կկարողանա սեփական վարքը պլանավորել և կառավարել: Պլանավորման սանդղակի և սոցիալական ինտրովերսիայի դրական կապը վկայում է այն մասին, որ ընդհանրապես ինտրովերտները հավասարակշռված են, հակված են վերլուծելու և պլանավորելու:

Հաջողության գնահատման չափանիշները $p \leq 0,01$ ուժգնությամբ կապվել են անհատականության ($r=0,250$) և $p \leq 0,05$ ճշտությամբ լավատեսության և ակտիվության ($r=0,194$) և սոցիալական ինտրովերսիայի հետ ($r=0,190$): Ինքնակառավարման հաջողության գնահատման չափանիշների բաղադրամասի հետ անհատականության և սոցիալական ինտրովերսիայի դրական ուժեղ կապերը պայմանավորված են նրանով, որ այս տիպի մարդկանց մոտ գերակայում է մտածողության վերացական-վերլուծական ոճը, քանի որ անհատականությունն այնքան արտահայտված է, որ այս տիպի մարդկանց հատուկ է որոշումների ընդունման ժամանակ սուբյեկտիվ ընտրության մեջ ազատ լինելու պահանջմունքը:

$P \leq 0,01$ ճշտության բացասական կապեր են հաստատվել որոշման ընդունման բաղադրամասի և ներքոտիկ գերվերահսկողության ($r=-0,253$), հոռետեսության ($r=-0,252$), սոցիալական ինտրովերսիայի ($r=-0,251$), $p \leq 0,05$ ճշտության բացասական կապ է հաստատվել իմպուլսիվության ($r=-0,190$) և դրական կապ լավատեսության և ակտիվության ($r=0,191$) միջև: Ինքնակառավարման որոշման ընդունման բաղադրամասի և ներքոտիկ վերահսկողության, հոռետեսության, սոցիալական ինտրովերսիայի, իմպուլսիվության անձնային հատկությունների հետ բացասական կապը կարելի է բացատրել նրանով, որ հոգեկան լարվածության պայմաններում ներքոտիկների կողմից հուզական լարվածությունը վերածվում է հիվանդագին հակազդման, հոռետեսների մոտ լարվածության պայմաններում դրսևորվում է ակտիվության շրջափակում, իմպուլսիվ վարքին բնորոշ շուտափույթ որոշումների ընդունում:

Որոշման ընդունման և լավատեսության ու ակտիվության հետ դրական կապը պետք է բացատրել այն փաստով, որ լավատես և ակտիվ մարդիկ ինքնավստահ են, ունեն օբյեկտիվ ինքնագնահատական, վստահություն ապագայի նկատմամբ:

$P \leq 0,05$ հավաստիության դրական կապեր են բացահայտվել ինքնակառավարման ինքնավերահսկման բաղադրամասի և անհատականության ($r=0,191$) և լավատեսության ու ակտիվության ($r=0,192$) միջև: Ինքնակառավարումը $p \leq 0,01$ հուսալիության կապի մեջ է սոցիալական ինտրովերսիայի հետ ($r=0,250$):

Ինքնակառավարման շտկման բաղադրամասի հետ դրական կապերի մեջ են անձնային հատկությունները՝ անհատականության ($r=0,190$), լավատեսություն և ակտիվությունը ($r=0,189$), և սոցիալական ինտրովերսիան ($r=0,193$): Անձնային հատկություններից անհատականությունը /ինդիվիդուալիզմին/

բնորոշ է հայացքների անկախություն, որոշումների ընդունման ժամանակ սուբյեկտիվ ընտրություն, վարքի վերահսկում, ինչը բնորոշ է ինքնակառավարման ինքնավերահսկման և շտկման բաղադրամասերին: Ինքնավերահսկման և շտկման բաղադրամասերի կապը լավատեսության և ակտիվության հետ կարելի է բացատրել նրանով, որ այս տիպի մարդիկ լավատես են, ակտիվ, ունեն պրոբլեմների մերժման հզոր պաշտպանական մեխանիզմ: Սոցիալական ինտրովերսիան ինքնավերահսկման և շտկման հետ դրական կապի մեջ է, քանի որ ինտրովերտները լարվածության պայմաններում կայուն են և վերլուծական մտածողություն ունեն:

Ինչպես տեսնում ենք, ներոտիկ գերվերահսկողության անձնային հատկությունը երկու հոգեվիճակներում էլ գտնվում է ցածր և միջին մակարդակներում: Այս հատկությանը բնորոշ է ակտիվ ինքնաիրականացման զսպումը, անտարբերություն որոշումներ ընդունելու մեջ, գերպատասխանատվությունը զուգակցվում է լուրջ պատասխանատվությունից խուսափելու միտման հետ, քանի որ կարող է չհաղթահարել այն: Ստացված տվյալները վկայում են այն մասին, որ տվյալ տարիքային խմբին այս հատկությունները բնորոշ չեն: Ներոտիկ գերվերահսկողության այսպիսի տվյալները համապատասխանում են նյարդային անկայունության սանդղակի տվյալներին, այսինքն հարաբերական հանգստի պայմաններում չափավոր բարձր անկայունության ցուցանիշ ունեցել են փորձարկվողների 1%-ը, MMPI մեթոդիկայում ներոտիկ գերվերահսկողությունն արտահայտված է եղել 2%: Գերլարվածներ չկան, քանի որ գերլարվածությունը բնորոշ է նյարդային անկայունությանը:

Մեր ստացած արդյունքներից երևում է, որ հիմնականում գերակայում են ցածր և միջին ցուցանիշները: Հոռետեսությունը կայուն հիմնային հատկություն է, սակայն լարվածության պայմաններում նկատվում է ցածր ցուցանիշի փոփոխություն: Այս հատկությունը տվյալ տարիքային խմբին բնորոշ չէ: Հիմնականում գերակշռում են ցածր ցուցանիշները, ընդ որում՝ տատանումը քիչ է: Ամենայն հավանականությամբ, այս հատկությունը դրսևորվում է անհաջող քննություն տալու վախից: Այստեղ ոչ թե հատկությունն է փոխվում, այլ փոխվում է դրսևորման ձևը:

Այստեղ, հիմնականում տվյալները գտնվում են միջին և բարձր մակարդակներում: Հուզական անկայունությունը միջին մակարդակում է գտնվում: Այս տարիքային խմբին հուզական անկայունությունը բնորոշ է, քանի որ պատանին դեռևս հույզերի կարգավորման խնդիր ունի:

Իմպուլսիվությունը հիմնականում երկու հոգեվիճակում էլ նկատվում են միջին տվյալների գերակայություն, սակայն հոգեկան լարվածության պայմաններում միջին տվյալը աճում է, ինչը օրինաչափ է:

Ընդհանրապես, ռիզիկոյությանը բնորոշ է անսպասելի իրավիճակներում անբավարար ճկունությունը, այլ գործունեության փոխանցվելու դժվարությունները, դիրքորոշումների ասթենիկությունը, նպատակների անորոշությունը: Փորձարկվողների այս խմբում ռիզիկոյությունը կարելի է բնորոշել որպես հանդարտություն, քանի որ այս տարիքային խումբը ռիզիկ չէ:

Արդյունքները ցույց են տալիս, որ հիմնականում արտահայտվել է ցածր և միջին տազնապայնության մակարդակ: Հոգեկան լարվածության պայմաններում տազնապայնությունը շատ քիչ փոփոխություններ է կրում: Այս փաստը բացատրվում է նրանով, որ տազնապայնությունը անձնային հատկություն է:

Այս հատկությունը կայուն է: Յուրաքանչյուր անհատականությունն Ես-ի ամբողջ կառույցն է: Արդյունքներից երևում է, որ հիմնականում միջին և ցածր ցուցանիշները գերակշռում են, բարձր ցուցանիշներ արտահայտված չէ, քանի որ տարիքային այս խմբում վառ անհատականություններ դեռևս չեն ձևավորված:

Լավատեսությունը և ակտիվությունը ցուցանիշները հիմնականում արտահայտվել են միջին և բարձր միջակայքում: Հոգեկան լարվածության պայմաններում միջին ցուցանիշը նվազել է: Այս տվյալները կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ լավատեսական հատկությունը բնորոշ է վաղ պատանեկությանը:

Սոցիալական ինտրովերսիան երկու հոգեվիճակում էլ միջին մակարդակում է արտահայտվել: Սա կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ ինտրովերտները լարվածության պայմաններում կայուն են:

Հետազոտության ընթացքում բացահայտվել են ինքնակառավարման առանձին բաղադրամասերի արդյունավետությունը պայմանավորող անձնային հատկություններն և դրանց փոխհարաբերությունը՝ քնական լարվածության պայմաններում:

Փաստորեն մեր արդյունքները վկայում են այն մասին, որ կան հատկություններ, որոնք հիմնային հատկություններ են և ենթակա չեն փոփոխությունների, սակայն կոնկրետ իրադրության մեջ փոխվում է նրանց արդյունավետությունը, որովհետև ակտիվանում է մարդու հուզական ոլորտը, խանգարում գործունեության արդյունավետությանը:

Այսպիսով, կատարված ուսումնասիրության արդյունքներից կարելի է եզրակացնել, որ անձնային տազնապայնությունը, իմպուլսիվությունը, ռիզիկոսությունը, հուզական անկայունությունը խանգարում են իմացական բարդ գործընթացների իրականացմանը, հուզական ինքնավերահսկմանը, դրանով իսկ՝ ինքնակառավարման գործընթացին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Большой психологический словарь, под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко, 3-ое изд., – СПб: Прайм –ЕВРОЗНАК, 2006, 672с.
2. **Собчик Л.Н.**, Стандартизированный многофакторный метод исследования личности, СМЛ, СПб, 2001, 219с.
3. **Столяренко Л. Д.** Основы психологии. Практикум, Ростов-на-Дону, 2006, 704 с.

ՀԱՐԱՆԱԳՈՐԾ

Армянский государственный педагогический университет имени Х. Абовяна, кафедра теории и истории психологии, ассистент, кандидат психологических наук

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ И САМОРЕГУЛЯЦИИ В РАЗНЫХ ПСИХИЧЕСКИХ СИТУАЦИЯХ

В статье исследованы корреляционные особенности компонентов саморегуляции и выражения личностных качеств в различных психических состояниях. Исследование

показало связь и взаимодействие между личностными качествами компонентами саморегуляции. Согласно полученным результатам при психической напряженности личностная тревожность, ригидность, импульсивность, эмоциональная неустойчивость мешают компонентам саморегуляции.

ZARUHI SHAHINYAN

Armenian State Pedagogical University named after Kh. Abovyan,
Chair of Psychology

Theory and History, Assistant, Candidate of Psychological sciences

INTERACTION OF PERSONAL PECULIARITIES AND SELF-REGULATION IN DIFFERENT PSYCHOLOGICAL SITUATIONS

The article studies correlational peculiarities of emotional components of self-regulation and expression of personal peculiarities in different psychological situations. The study has revealed the interaction between personal peculiarities and self-regulation components. According to the results, personal anxiety, rigidity, impulsiveness, emotional instability interfere self-regulation components during physiological stress.

СЕДА МУСАЕЛЯН

Российско-Армянский (Славянский) университет, кафедра психологии, аспирант

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТИ В ОТНОШЕНИИ ПСИХОСОМАТИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ КАК ФАКТОР ЗДОРОВЬЯ

В данной статье проведён обзор становления экзистенциальной проблемы и категории смысложизненных ориентаций, определены здоровье и психическое здоровье, а также психосоматическое нарушение, приведены результаты исследования отношения к здоровью и болезни и их связи со смысложизненными ориентациями личности.

Ключевые слова: *психосоматические нарушения, смысложизненные ориентации, экзистенциальная проблема, здоровье*

Проблема возникновения, течения и коррекции психосоматических нарушений находится в центре внимания не только медицины, но и современной психологии. Заболевания, возникающие как психосоматические нарушения, являются причиной смерти во всём мире. По данным ВОЗ, около 30% смертей в мире происходит по причине сердечно-сосудистых заболеваний, причём большая часть из этого числа приходится на ишемическую болезнь сердца, традиционно относящуюся к психосоматическим заболеваниям. Второе место по причине смертности занимает хронические обструктивные болезни лёгких, одной из которых является психосоматическая болезнь бронхиальная астма.[7] Для определения рисков и своевременного предотвращения психосоматических нарушений современная психология обращает внимание на особенности личности людей, имеющих психосоматические нарушения. Подобные нарушения значительно затрудняют адаптацию личности в современных условиях, требующих включённости человека в различные виды деятельности и социальные контакты. Часто в подобных условиях требуется чрезмерное